

Indira Meškić

MUZIČKA DJELATNOST FRANJEVACA (od dolaska u Bosnu i Hercegovinu do 1914. god.)

Sažetak

Niti o jednom periodu bosanskohercegovačke historije (i religijske i prosvjetne i kulturne) ne može se istraživati i izlagati istraženo, a da se ne govori o franjevcima, i to od perioda njihovog dolaska na naše prostore – XIII stoljeća. Dolaskom iz Italije, Njemačke i Španije u Bosnu su donijeli kulturne tekovine razvijenih evropskih sredina, koje su, s obzirom da su uglavnom bili iz redova domaćeg stanovništva, na specifičan način dovodili u vezu sa kulturom ovog tla i znatno doprinijeli da njihovo napredno poimanje kulture i pedagogije, uz poštivanje, isticanje i njegovanje tradicije, dobije široku primjenu.

Uslovi dolaska franjevacu u Bosnu i Hercegovinu

Franjevci su došli u Bosnu na poziv srpskog kralja Stevana Dragutina (1288–1292), kojega je njegov zet, ugarsko-hrvatski kralj Ladislav IV (1272–1290) pozvao u svoje kraljevstvo, davši mu kao svom vazalnom vojvodi banovinu Mačvu, Usoru i Soli.⁸⁸ Prvi franjevci potječu iz kulturno razvijenih sredina: Njemačke, Italije i Španije. Priznavši vrhovništvo Katoličke crkve Dragutin je, preko barskog arhidakona Marina, izvijestio papu Nikolu IV (1288–1292) da su u Bosni mnogi zaraženi krivovjermom, te je zatražio od njega nekoliko ljudi koji poznaju jezik bosanskog kraja, kako bi radili na iskorjenjenju krivovjermja. Dragutinov izvještaj se u stvari odnosio na istočni dio Bosne, koja je bila pod njegovom upravom, ali ne i na ostali dio Banovine, kojim je upravljao ban Stjepan Kotroman (1287–1313/19).

Papa je, vidjevši spremnost Stevana Dragutina da sarađuje s Katoličkom crkvom u suzbijanju krivovjermja, ubrzo zatražio od

⁸⁸Krasić Stjepan: «Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku», iz *StudieVrhbosnensia* – 4: »Kršćanstvo Srednjovjekovne Bosne«, radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije /1089–1989/, priredili: Želimir Puljić i dr. Franjo Topić, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1991, str. 197. i 198.

vrhovnog starješine franjevačkog reda da pošalje dva redovnika »neporočna života, obdarena znanjem i vješta u ophođenju s ljudima«, a zbog poduzimanja istraživačke djelatnosti protiv krivovjера. Te je ljude Papa preporučio Stevanu Dragutinu, koji im je ujedno trebao i pomoći u njihovom misionarskom radu.

Potreba za novim misionarima u Bosni, pored dominikanskih, koji su tamo već djelovali, bila je utoliko veća što je krivovjere, potisnuto iz Bosne, počelo potajno pružati korijenje u drugim okolnim zemljama, pa je Papa Bonifacije VIII (29. aprila 1298. god.) franjevcima povjerio inkvizitorsku službu ne samo u Bosni, nego i u Srbiji, Raškoj, Hrvatskoj i Istri. Slično je postupio i papa Ivan XXII (1316–1334), nakon što su se za vrijeme dinastijskih borbi u Ugarsko-Hrvatskom kraljevstvu vjerske prilike u Bosni dodatno pogoršale.

Služba glavnog istražitelja vjere u Bosni povjerena je franjevcu Fabijanu iz Šibenika, nekadašnjem provincijalu Hrvatske provincije /Provincia Slavoniae/. Ovo povjeravanje inkvizitorske službe franjevcima dalo je povoda nezadovoljstvu dominikanskih misionara, jer su fra Fabijan i njegovi saradnici, pozivajući se na pisma pape Nikole IV i Bonifacija VIII, tvrdili da je Sv. Stolica isključivo njima povjerila inkvizitorsku službu, te su počeli istiskivati dominikance.⁸⁹

Ovaj konflikt, koji je i za papu predstavljao krajnje neugodan spor, za prevlast u obavljanju inkvizitorske službe između franjevaca i dominikanaca, okončan je pismom od 16. marta 1330. god. i to tako što je Papa zadužio zadarskog nadbiskupa Ivana de Butuana i splitskog nadbiskupa Ivana da do blagdana Sv. Mihaela (29. septembra 1330. god.), pošalju k njemu u Avignon predstavnike obiju strana u sporu, sa svim ispravama prijašnjih papa u vezi s tim predmetom. Papina presuda nije sačuvana, ali se iz događaja koji su uslijedili moglo zaključiti da je bila donesena u korist franjevaca, jer se glavnina dominikanskih misionara posve povukla iz Bosne.⁹⁰

Franjevci su potisnuli dominikance i dijelom korigirali njihov način djelovanja. Umjesto potpune latinizacije kršćanstva u Bosni

⁸⁹Dominikanci su takvo tumačenje smatrali krajnje neprihvatljivim, jer su oni u Bosnu došli sto godina prije, također na papin poziv, i sami su djelovali u tom periodu.

⁹⁰Njima se, nakon toga, u sačuvanim dokumentima gubi svaki trag u Bosni sve do sredine XV stoljeća, kada se ponovo vraćaju, ali ne iz Ugarske nego iz Dubrovnika.

napravili su sintezu između domaćeg i zapadnoevropskog, te, ustvari, izgradili jednu vrstu neetabliranog katoličanstva, koje nije ni bogumilstvo, ali ni feudalno etablirana crkvenost.

Najuočljivije djelovanje franjevaca na Balkanskom poluotoku za vrijeme osmanske uprave bilo je u Bosni i Hercegovini. Upravo tu je, prije dolaska Turaka, osnovana franjevačka vikarija (1339/40), koja je u XV stoljeću širila svoje djelovanje od Karpata i Crnog mora do Jadranskog mora.⁹¹

Opće i specifične karakteristike, te suština djelovanja franjevaca na našim prostorima, opisana je i sadržana u velikom broju historijskih knjiga i historijske građe uopće. Navodimo jedno od razmišljanja o njihovoj ulozi u životu i radu bosanskog, posebno hrvatskog puka, a koje je izrekao posmatrač prošlosti bosanskih franjevaca fra Radoslav Glavaš: *»Nema naroda čija bi povijest i sudbina bila tako usko skopčana ma svojom institucijom, kao što je prošlost hrvatskog naroda kroz više stoljeća sa franjevačkim redom. Slavonija, Dalmacija, a osobito Bosna i Hercegovina, to su zemlje o čijoj prošlosti od 4 - 5 stoljeća nije moguće ni stranice napisati, a da se ne susretneš s Franjevcima, kao glavnim čimbenicima i nosiocima glavnih uloga.«*⁹²

Franjevci su unutar svoga naroda, ne samo svojom izobrazbom nego i društvenim i ekonomskim statusom, bili daleko iznad prosjeka. Oni su o sebi i o svom narodu – puku, kojeg su pastorizirali, imali detaljne podatke, te su tako mogli vrlo dobro pratiti rast ili pad svoje zajednice, a za istraživače su ti podaci od neprocjenjive vrijednosti. Bosanski franjevci su svojim bitnim obilježjima i organizacijom bili stalno usmjereni na svijet, koji su sačinjavali: kršćanska Evropa, rimska crkvena organizacija i šira franjevačka zajednica. Moglo bi se zapravo reći da je egzistencija bosanskih franjevaca bila trajno traženje ravnoteže u neuravnoteženim vremenima i okolnostima.⁹³ Osnovne

⁹¹Pandžić, dr. Bazilije: »Franjevački misionari u tursko doba«, zbornik radova sa znanstvenog skupa »Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991. «, Samobor, 1994, str. 95.

⁹²Prema djelu: fra Jelenić, dr. Julijan: »Kultura i bosanski franjevci«, I svezak, Sarajevo, 1912, str. 5, a navedeni citat je iz zbornika radova sa znanstvenog skupa »Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991«, str. 233, autora dr. Joze Džambe: »Povijest mentaliteta – jedan historiografski pristup fenomenu bosanskog franjevaštva«.

⁹³Džambo, dr. Jozo, n.d., str. 244.

karakteristike života i djelovanja franjevacu u Bosni nalaze se u dvije ikone s likovima Andjela Zvizdovića i Peregrina Saksonca.⁹⁴

Kulturno-prosvjetna djelatnost franjevacu

Franjevci su svojim dolaskom iz kulturno razvijenih zemalja, kao što su: Italija, Njemačka i Španija, u Bosnu donijeli bogate kulturne tekovine razvijenih evropskih sredina ali su, kada se govori o kulturno-prosvjetnoj ulozi franjevacu, veoma značajne i okolnosti da se oni regrutuju iz redova domaćeg stanovništva, velikim dijelom sa sela, što ih čini bliskim sa narodom. Kao najpoznatije ličnosti među njima spominju se fratri: Andeo Zvizdović, poznat kao tolerantan i uspješan pregovarač, koji je djelovao u periodu Mehmeda II Osvajača i Peregrin Saksonac, diplomata dinastije Kotromanića.

Jedno od najbitnijih obilježja franjevačke egzistencije jeste i u kontekstu dva kontrastna, ali uslovljena pogleda i primjera iz njihove kulturne prakse: pitanje odnosa »pučke« kulture, iz koje su franjevci potekli i »visoke« kulture, u kojoj su oni svojom naobrazbom participirali. Oni su svojom naobrazbom, intelektualnim horizontom i otvorenosću predstavljali elitu svoga naroda, narod im je to i bezrezervno priznavao, između ostalog i stoga što su rezultati njihove naobrazbe bili kulturna i obrazovna djelatnost, koja je doprinosila razvoju cijelog naroda – puka, imala je, dakle, široku praktičnu primjenu.

Od dolaska u Bosnu franjevački red je, kada je riječ o kulturnom životu hrvatskog stanovništva, gotovo isključivi nosilac i organizator svih zbivanja, od elementarne pismenosti do razvijenijih vidova kulturnog djelovanja: muzika, školstvo, slikarstvo, štamparstvo, književnost. Već smo u ranijem poglavlju naveli kako je u najstarijem dokumentu o ljudskim pravima u historiji – »Ahdnamom« Fatih Sultan Mehmeda iz 1463. god. rečeno da se bosanskim svećenicima ukazuje velika pažnja, te njima i njihovim bogomoljama ne smije biti smetnje i pritiska, napadanja i vrijeđanja ni njihovog života, ni njihovih bogomolja i imetka.

Samostani su predstavljali, u tadašnjim okolnostima i uslovima, kulturno-prosvjetne centre za hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini. Tako su pojedini samostani, u skladu sa

⁹⁴Džaja, dr. Srećko M.: »Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća«, zbornik radova sa znanstvenog skupa, str. 35.

naobrazbom fratra i njegovim smislom za širi prosvjetni rad u narodu, predstavljali istinska i značajna kulturna središta: Fojnica, posebno za vrijeme fra Ivana Jukića, Kreševo u vrijeme fra Grge Martića, Mostar u vrijeme fra Frana Miličevića, Sutjeska u vrijeme fra Stjepana Markovića, Tolisa u vrijeme fra Martina Nedića.⁹⁵

Kao istaknuta središta religijskog, obrazovnog i kulturnog djelovanja u periodu osmanske uprave ističu se: Fojnica, Kreševo, Kraljeva Sutjeska i Mostar. U kasnijem periodu osmanske uprave, tačnije 1859. god., takvo središte bilo je i Livno i Guča Gora, a od 1874. god. osnivaju se samostani i u Tolisi i Plehanu. U vrijeme osmanske uprave bosanska vikarija bila je podijeljena na samostane pod Turcima i samostane u slobodnim zemljama: od 1514. god. postojala je Vikarija Bosne Srebreničke i Vikarija Bosne Hrvatske. Vikarija Bosne Srebreničke imala je 12 samostana: Zvornik, Srebrenica, Olovo, Sutjeska, Fojnica, Kreševo, Rama, Konjic, Mostar, Ljubuški, Zaostrog i Makarska.⁹⁶ Početkom XVII stoljeća bosanska franjevačka provincija imala je 17 samostana.

Jedan od najznačajnijih oblika kulturnog života, u kojem su vodeću ulogu imali franjevci, bile su škole i rad na opismenjavanju stanovništva. Škole su osnivane uz samostane, i bez obzira što ih ne možemo spominjati u kontekstu današnjeg značenja školske institucije, jer i nema veliki broj podataka koji ukazuju da su ih pohađali i drugi osim polaznika za potrebe crkve, one ipak predstavljaju prava ognjišta pismenosti, ne samo za one koji su ih pohađali nego i za najbližu okolinu samostana gdje su egzistirale. Veoma je zanimljivo pismo jednog vatikanskog emisara koji izvještava u XVII stoljeću da je u Bosni našao više pismenih nego u zadarskoj nadbiskupiji.⁹⁷

Za potrebe vlastitog obrazovanja, pored školovanja u domaćim samostanima, bosanski franjevci su odlazili na više teološke škole u Italiju i Austro-Ugarsku, te filozofska učilišta u Našicama, Đakovu, Velikoj Baji i Gradišci. Tako je provincijal fra Luka Dropuljić poslao u Beč fra Matu Krstičevića s molbom da se

⁹⁵Papić, Mitar: »Tragom kulturnog nasljeđa«, Sarajevo, 1976, str. 111.

⁹⁶Pandžić, dr. Bazilije: »Franjevački misionari na Balkanu u tursko doba«, Zbornik radova sa znanstvenog skupa »Sedam stoljeća bosanskih Franjevaca 1291–1991«, Samobor, 1994, str. 96.

⁹⁷Prema fra Jelenić Julijanu bosanski redodržavnik fra Ante Gabeljak uputio je pismo Vjeroplođnici 06. februara 1685. god. i u njemu kaže da u Bosni ima više žena i čobana koji znaju čitati i pisati, što će se jedva naći u zadarskoj nadbiskupiji.

broj pitomaca iz Bosne povećá, čemu je i udovoljeno, te je u prvoj polovici 19. stoljeća veliki broj studenata studirao u Beču (nekad ih je bilo i do 35).⁹⁸

U periodu osmanske uprave cjelokupno duhovno stvaralaštvo hrvatskog naroda bilo je posredno ili neposredno vezano za katoličku crkvu, a to ujedno znači za franjevački red. Gotovo svi oblici umjetnosti: slikarstvo, arhitektura, skulptura i muzika, ispoljavani su u crkvama i samostanima. Domaći hrvatski slikari i građevinari bili su zaduženi za građevine i njihovo dekoriranje, ponekad uz pomoć slikara, kipara i drugih umjetnika iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i posebno Dubrovnika.

Franjevačke osnovne i srednje škole

Kada govorimo o pedagoškoj djelatnosti franjevaca potrebno je istaći da su prve savremenije organizirane osnovne škole otvarane početkom XIX stoljeća. U ovim školama nastavu su izvodili isključivo franjevci, a pri kraju osmanske uprave i redovi časnih sestara milosrdnica.⁹⁹ Škole su, po svom programu, obuhvatanju djece i organizaciji nastave, imale svjetovni karakter i kao osnovu nastavni plan i program kao u Hrvatskoj i Slavoniji.

Prva škola časnih sestara osnovana je u Sarajevu (1871), zatim u: Mostaru (1872), Docu kod Travnika, Banja Luci (1872) i Livnu (1874), dok je prva, savremeno organizirana osnovna škola, osnovana u selu Tolisi, a osnivač je bio fra Ilija Starčević, a poslije ove osnivaju se slične škole i u drugim mjestima, tako da je broj škola pri kraju turske uprave iznosio oko 54.¹⁰⁰

U Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci radile su tri škole, koje su smatrane gimnazijama, iako programski nisu bile na nivou gimnazija, a uglavnom su služile kao nastavna priprema za one franjevce, koji su odlučili daljnje školovanje nastaviti van Bosne i Hercegovine. Osim čisto vjerskih škola u samostanima, u drugoj polovini XIX stoljeća – pri kraju osmanske uprave, osnovane su i

⁹⁸Valjan, dr. Velimir: »Filozofsko-teološko obrazovanje u Bosni Srebrenoj - s posebnim naglaskom na 19. i 20. stoljeće«, navedeni znanstveni skup iz Samobora 1994, str. 221.

⁹⁹Prema navedenom djelu fra Julijana Jelenića, str. 339–346, družbe milosrdnica su postojale u Sarajevu, Derventi, Banj Luci, Lijevnu i Fojnici.

¹⁰⁰Prema jednom izvještaju upućenom austrijskom konzulu (1853) radile su osnovne katoličke škole u: Kreševu, Fojnici, Docu kod Travnika, Varcaru, Jajcu, Livnu, Skoplju – Bugojnu, Ulicama, Tolisi i Varešu, te se navode još 22 mjesta, među kojima i Sarajevo, gdje bi trebalo otvoriti nove škole.

tri male realke: u Sarajevu (1865), Livnu (1855) i Fojnici. U Livnu / Lijevenu je radio učitelj iz Dalmacije Ivan Ljubenković, dok je u Sarajevu prvi učitelj bio Franjo K. Franjković iz Vinkovaca, a po njegovom odlasku fra Jako Marić.

Putem tabele prikazane su franjevačke osnovne škole u 3 okružja:

Vrsta škole: OSNOVNA				
OKRUŽJE	Broj škole	Mjesto škole	Učitelj-ica	Broj učenika
Sutješko – posavsko	1.	Iznajmljena kuća u Kr. Sutjesci	Fra Domin Brkić	50
	2.	Iznajmljena kuća u Tuzli	jedna katolkinja	29
	3.	Stara škola u Tolisi	Fra Blaž Petrović	55
	4.	Novosagrađena škola u Vidovicama	Fra Bartol Krajinović	37
	5.	Od župljana sagrađena škola u Vidovicama	Fra Stjepan Jurić	35
Fojničko	1.	U Lijevenu	Fra Franjo Čurić	46
	2.	U Skoplju	Fra Lovro Vucić	43
	3.	U Jajcu	Fra Andrija Jurićević	36
	4.	U Varcaru	Fra Franjo Franjković	63
	5.	U Docu kod Travnika	Fra Ilija Katavić	40
	6.	U Brestovskom	Fra Filip Kunić	35
	7.	U Fojnici	Fra Josip Tucić	52
Kreševsko	1.	U Kreševu	Fra Ivo Škorić	47

Važno je napomenuti da je putem tabele predstavljen Izvještaj / Izvješće o osnovnim školama od 09. novembra/studenoga 1854. god., koji predstavlja ne samo prikaz djelatnosti bosanskih franjevaca na polju osnovnog školstva, nego i solidnu bazu za potporu osnivanja novih škola.

Franjevci su posvećivali veliku pažnju muzičkom obrazovanju, crkveno pjevanje je bilo najvažniji dio crkvene muzike, te je bilo veoma važno da učitelji pjevanja budu što

stručniji, da bi kod učenika razvili interes za muzičku umjetnost i pjevanje u crkvi.¹⁰¹

Samostani su obično imali klavire, a crkve orgulje. U školama se pjevanje podučavalo uz harmonij ili violinu. Crkveno pjevanje se učilo prije ili poslije mise nedeljom, a bilo je i zahtjeva da se u okviru reforme crkvenog pjevanja tri puta sedmično prakticira pjevanje u grupama (od 15–20 učenika). Ovo pjevanje je imalo poseban akcenat na obrazovanju govora u vezi sa formiranjem glasa, buđenju i razvoju sluha i osjećaja za ritam, razvoju muzičkog vaspitanja na osnovama harmonije, te formiranju muzičkog ukusa. Franjevačke osnovne škole prestale su sa radom 1883. god.

U narednoj tabeli predstavljen je izvještaj/izvješće o osnovnim školama od 10. septembra/rujna 1855. god.:

Vrsta škole: OSNOVNA			
OKRUŽJE	Broj škole	Mjesto škole	Broj učenika
Sutješko – posavsko	1.	Vareš	73
	2.	D.Tuzla	18
	3.	Tolisi	53
	4.	Domaljevac	43
	5.	Vidovice	63
	6.	Ulice	30
Fojničko	1.	Fojnica	32
	2.	Skoplje	18
	3.	Liječno	67
	4.	Jajce	32
	5.	Dolac	64
Kreševsko	1.	Kreševo	56

Naredna tabela donosi pregled franjevačkih osnovnih škola u 1877. god., dakle na kraju vladavine osmanske uprave. U njoj su navedena imena učitelja osnovnih škola iz tog perioda. S obzirom na činjenicu da su franjevci posvećivali veliku pažnju muzičkom obrazovanju, pjevanju i sviranju, možemo realno pretpostaviti da su navedena imena franjevača-učitelja u okviru svojih pedagoških i

¹⁰¹U rukopisu «Svaštenjak», koji je priredjivao O. fra Angjeo Nuić, nalazi se podatak da je u Mostar 1876. god. dopremljen prvi klavir, a fra Nuić je uveo praksu podučavanja djece u sviranju misa i drugih hrvatskih pjesama i pjevanju uz klavir – prema Ferović, dr. Selma: »Teorija i praksa muzičkog vaspitanja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini«, Sarajevo, 1991, str. 15.

vjerskih dužnosti dali svoj doprinos i u razvoju muzičke djelatnosti, naobrazbe i kulture.

SAMOSTANI	ŠKOLE - OSNOVNE	UČITELJI
Kraljeva Sutjeska	Kr. Sutjeska	Fra Domin Dugonjić
	Vareš	Fra Domin Franjković
	Tuzla	Fra Pavao Pavlović
	Ulice	Fra Šimo Oršolić
Fojnica	Fojnica ¹⁰²	Fra Bono Kalamut Pomoć. fra Mijo Batinić
	Busovača	Fra Mijo Dujić
	Jajce	Nadzornik fra Anto Knežević
	Podmilačje	isto
	Varcar	isto
	Dobretići	isto
	Bugojno	Fra Petar Jazvić
	Skoplje	Fra Pavao Mandić
Kreševo	Kreševo	Fra Anto Androšević Fra Anto Vilić - kateheta
	Sarajevo	Fra Jako Marić
	Tešanj	Fra Luka Krištić
Lijevno	Lijevno	Fra Andrija Tomić Pomoć. fra Pavao Kovačević
Guča Gora	Dolac	Fra Ilija Gjebić
	Orašje	Fra Franjo Omrčenović
	Pećine	Fra Marijan Tuzlančić
	Bučići	Fra Mijo Ilijašević
	Vitez	Fra Anto Ćurić
	Zenica	Fra Filip Dujmušić
	Varcar	Fra Nikola Mandić
Plehan	Dubica	Fra Jozo Jurić
	Potočani	Fra Ilija Oršolić
	Foča	Fra Ilija Damjanović
Tolisa	Tolisa	Fra Mato Prgić Fra Jako Božić - kateheta
	Vidovice	Fra Marijan Janjić
	Domaljevac	Fra Andrija Petrović
	Tremošnica	Fra Ilija Benković
	Dubrave	Fra Matija Mišković
Petrićevac	Banjaluka	Fra Ivo Gjebić
	Gradiška	Fra Filip Šero
	Bihać	Fra Nikola Franjić

¹⁰² Osnovna škola u Fojnici je u početku radila kao osnovna, ali se zadnjih godina rada postepeno pretvarala u realku.

Iz navedenog djela dr. fra Julijana Jelenića saznajemo podatak koji ide u prilog ranije navedenog – kako se u Lijevnu zna da je pokojni fra Andrija Tomić učio svoje učenike hrvatske narodne pjesme: »Oj Slavonci i Hrvati«, »Bože živi«, »Mi smo braćo hrvatskoga sinci plemena« i druge.

Osim franjevac a i časni h sestara u školama su radili i svjetovni učitelji: u Lijevnu Jerko Abramović (1868–1869), Josip Torbarina, Marko Galinović (1872–1873), u Sarajevu Franjo K. Franjković (1865–1869), a u Docu Božo Vuksanović (1870–1873).

Osim osnovnih škola, škola sestara milosrdnica i realki, u periodu osmanske uprave franjevci su osnovali i gimnazije. Prema nekim izvorima do njihovog osnivanja i reformiranja došlo je zbog problema koji su se pojavili oko školovanja bosanskih franjevac a u državnim hrvatskim i ugarskim gimnazijama: veoma slab nadzor, povremeni nedostatak profesora i sl., te da bi po završetku gimnazija bosanski franjevci mogli nastavljati školovanje u italijanskim, hrvatskim i ugarskim bogoslovnim zavodima.

Jedan od franjevac a, koji je sticao teološku i muzičku naobrazbu u inostranstvu, bio je i Mato Banjalučanin, s pravim imenom fra Matthaeus Bartl, koji je vjerovatno bio njemačke ili češke narodnosti i živio u drugoj polovini XVII stoljeća, te je bio jedan od prvih u nizu stranaca koji su učestvovali u izgrađivanju bosanskohercegovačke muzičke kulture i to ne samo kao učitelji, nego i kao kompozitori i dirigenti.¹⁰³

Posebno je za ovaj period značajno ime reformatora fra Stjepana Marijanovića, koji je u svom djelu: »Systema litterarium directione scholarum provinciae bosnensis deserviens« proveo reformaciju franjevačkih gimnazija. U ovom djelu fra Marijanović govori o nužnosti i koristi stalnog školskog sustava, prema kojem školsku godinu dijeli na dvije epohe ili dva semestra: I (prvi) semestar počinje iza Male Gospe (8. septembra) i traje do kraja februara, a II (drugi) semestar počinje iza Čiste srijede i traje do 1. augusta, dok odmor traje samo 8 dana. Velika se pažnja pridaje djelatnosti učitelja, koju može obavljati samo sposobna osoba. Zanimljivo je da se u ovim pravilima nalaže da se učenici oslobode od hora (osim »kandidata« za tu muzičku djelatnost), da im to ne bi oduzimalo potrebno vrijeme za nauke.

¹⁰³ Pozajić, Mladen: »Razvoj horske muzike u Bosni i Hercegovini, Jugoslovenska muzička revija »ZVUK«, br. 2, Sarajevo, 1977, str. 53.

U franjevačkim samostanskim gimnazijama muzička naobrazba bila je zastupljena uglavnom kroz predmet Pjevanje. U franjevačkoj gimnaziji u Visokom nastava Pjevanja bila je planirana za I, II, III i IV razred sa po dva časa sedmično, a u franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu pjevanje se izučavalo od I – V razreda (po dva časa sedmično).

Nadbiskupska velika gimnazija u Travniku bila je II osmorazredna srednja škola u Bosni i Hercegovini i u njoj se Pjevanje prakticiralo kao neobavezan predmet, tri puta sedmično. Ova gimnazija je posjedovala i svoj orkestar, koji je najčešće nastupao u gimnazijskoj dvorani, a koja je 1901. god. preuređena, da bi pozornica mogla biti podešena za orkestar. Hor ove škole je bio muški i mješoviti i izvođene su dvoglasne i četveroglasne pjesme. Osim svjetovnog njegovalo se i najvažnije – crkveno pjevanje. Instrumentalni fond škole činila su tri harmonija, dva klavira, rog, piston i druge trube, frule, klarineti, pozaune i gudači. Pravo ime ove gimnazije bilo je »Velika nadbiskupska gimnazija travnička i nadbiskupsko dječjačko sjemenište«. Nastavnici su bili uglavnom svećenici, ali se kasnije zapošljavaju i svjetovna lica. Nastavni kadar je bio veoma obrazovan i mnogi su bili aktivni saradnici poznatih svjetskih naučnih časopisa, a veliki broj nastavnika-svećenika je imao titule doktora egzaktnih nauka.

Za širenje mreže škola, ali i za cjelokupan kulturni život hrvatskog stanovništva u tom periodu, najviše su bili zaslužni fra Ivan Frano Jukić i fra Grga Martić. Pored njih značajni stvaraoци i aktivisti, koji svojim radom njeguju temeljne tradicije franjevačke kulturne akcije i književnosti, narodne orijentacije i bosanskog patriotizma, bili su: fra Marijan Šunjić, fra Martin Nedić, fra Petar Bakula i fra Anto Kovačević.¹⁰⁴

Fra Ivan Frano Jukić (Banja Luka, 1818 – Beč, 1857) pismenost je stekao u Fojničkom samostanu, daljnje školovanje nastavio je u Zagrebu, te studij u Mađarskoj. Fra Jukić je upravo i bio u središtu svih naprednih kulturnih i prosvjetnih aktivnosti, koje su vezane za prvu polovinu XIX stoljeća: osnivanja prvih škola za djecu kršćanske religije i pokretanje mnogih kulturnih i prosvjetnih inicijativa. Uz sve ove djelatnosti uvijek je isticao snažna patriotska osjećanja za Bosnu i potrebu dobrih odnosa među njenim stanovništvom, bez obzira na vjersku pripadnost. Bosnu je

¹⁰⁴ Lovrenović, dr. Ivan: »Unutarnja zemlja« – kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine», Zagreb, 1999, str. 126.

doživljavao kao bogato i plodno, ali neobrađeno područje. Posebnu pogodnost u periodu njegovog djelovanja čini dokument »Gilhanski hatišerif« iz 1839. godine kojim se, poslije »Ahname«, stvaraju još povoljniji politički uslovi u okviru turske uprave: garantuje sloboda ličnosti, pravo školovanja svim stanovnicima u okviru Uprave, bez obzira na vjersku pripadnost, pravo na sticanje imanja i pravo učešća u Upravi.¹⁰⁵

Pored škola, koje je osnovao i u nekima od njih i radio kao učitelj, fra Jukić je bio i pokretač i osnivač velikog broja kulturnih i naučnih institucija u Bosni. Vrijeme u kojem je djelovao nazvao je vijekom prosvjete u kome se »zavode učiteljišta i stvaraju učionice«. Kao osnivač i predavač radio je u školi u Varcar-Vakufu (sadašnjem Mrkonjić-Gradu), koju je osnovao 1849. god. i koja je bila jedna od prvih svjetovnih škola tog vremena na našim prostorima.¹⁰⁶

U Bosni je pokrenuo prvi časopis (1850) pod nazivom »Bosanski prijatelj«, skupljao je arheološke raritete i oformio svoju arheološku zbirku, za koju je rekao: »Želim metnuti početak Bosanskom muzeju, ako to ne može biti to ću nastojati da dođe u slavnjanske ruke«.¹⁰⁷ Radio je i na ostvarivanju ideje prvog kulturnog društva – »Kolo bosansko« i napisao je prvu historiografsko-geografsku sintezu – »Zemljopis i poviestnica Bosne«.

Fra Grga Martić (1822–1905) uglavnom se, pored svećeničke službe, bavio društveno-političkim pitanjima i literarnim stvaralaštvom. Ali ni njegov angažman u osnivanju i razvoju mreže škola nije zanemarljiv. Fra Grga se pojavljuje kao redaktor neke vrste malog školskog zakona iz 1854. god., putem kojeg su regulirana gotovo sva pitanja vezana za rad škola: finansiranje, udžbenici, ispiti i sl. U ovim propisima nalazi se i prva rejonizacija katoličkih škola u Bosni i Hercegovini, te su predviđena tri školska nadzornika: za Posavinu, Krajinu i škole u srednjoj Bosni. Jedan od članova ovih propisa nalagao je potrebu da se daroviti i posebno inteligentni mladići šalju na više škole u Zagreb, Beč i Carigrad.

¹⁰⁵ Prema Imamović dr. Mustafi Hatišerif od Gulhane proglašen je 3. novembra 1839. god.

¹⁰⁶ Lovrenović, dr. Ivan, n.d., str. 127.

¹⁰⁷ Prema Papić Mitru fra Jukić je veoma zamjerio jednom kupreškom fratra što je neki bosanski raritet poklonio francuskom konzulu.

Kao pedagog fra Grga je radio u samostanskoj školi u Kreševu i to kao »profesor raznih klasa«, u periodu od tri godine. Na osnovu inicijative i akcije fra Grge i preporuke tadašnjeg valiye Osman-paše Topala, upućene u Carigrad, osnovana je (1865) škola u Sarajevu, uz veliku materijalnu donaciju iz Carigrada i svih domaćih upravnih i gradskih struktura i vjerskih zajednica. Školu su pohađali i mladići i djevojke, bez obzira na vjersku pripadnost.¹⁰⁸ Učila su se oba pisma i italijanski jezik.¹⁰⁹

Fra Grga je, po osnovanju ove škole, napravio i nova školska pravila o organizaciji škole i nastave: nastavni plan škole, organizacija školske godine, održavanje ispita, upotreba udžbenika, finansiranje škole i sl. Prvi učitelj u ovoj školi bio je Franjo Franković iz Vinkovaca, koji je bio jedan od prvih svjetovnih učitelja u franjevačkim katoličkim školama.

Fra Grgina školska pravila po prvi put donose propisane školske kvalifikacije za učitelje, u kojima se kaže da »učitelj mora da ima svjedodžbu svoga osposobljenja«. Pravilo o ispitima je donijelo obavezu javnosti ispita u školi, pred visokim službenim licima. Škola je imala tri razreda i trajala je do kraja osmanske uprave.

Fra Grga je bio i inicijator dovođenja časnih sestara iz Zagreba, radi otvaranja ženskih katoličkih osnovnih, a kasnije i srednjih škola, najprije u Sarajevu, a poslije i u drugim mjestima. Od tog perioda, tačnije 1871. god., počinje redovno školovanje djevojčica iz katoličkih porodica u Sarajevu, a kasnije u Docu kod Travnika, Derventi, Zenici, Tuzli, Bihaću, Banjoj Luci i drugim mjestima. Fra Grga je brinuo i o finansiranju ovih škola.

U vrijeme kada je odlazila osmanska uprava u Bosni i Hercegovini je bilo 35 katoličkih osnovnih škola koje su održavali franjevci. Dolaskom Austro-Ugarske uprave u Bosnu fra Grga je prešao u Kreševo i od tada se uglavnom bavio onim školama, koje su namijenjene školovanju mladih svećenika. Te škole su imale novi školski sistem, koji je osnovao fra Stjepan Marjanović. Škole su programski bile na nivou niže gimnazije, neke od njih su vremenom postale pune gimnazije, u početku su se u njima školovali

¹⁰⁸ Prema nastavnom planu i programu škola je odgovarala tadašnjim osnovnim školama, sa proširenim programom iz nekih predmeta, kao što su strani jezici, ali je ipak spadala u kategoriju realki.

¹⁰⁹ Italijanski jezik je bio u široj upotrebi, a i škola je dobivala znatnu materijalnu pomoć od italijanske vlade.

isključivo katolici koji su se spremali za poziv svećenika, a kasnije su primale i ostalu katoličku djecu, te djecu drugih religija. Fra Grga je djelovao u jednoj takvoj školi u Kreševu, koja se kasnije preselila u Guču Goru kod Travnika, a zatim u Visoko, gdje se razvila u punu franjevačku gimnaziju i sjemenište.

Godine 1871. u Vilajetskoj štampariji štampan je »Početni zemljopis za katoličke učionice u Bosni«, čiji je autor bio fra Grga. Za cjelokupnu djelatnost, a posebno iz oblasti nauke i umjetnosti, fra Grga Martić je odlikovan ordenom gvozdene krune III reda – »Der Orden der eisernen Krone III Classe« – 17. decembra 1894. god. Fra Grga Martić je ovo visoko priznanje dobio na prijedlog kotarskog predstojnika Mollinarya i zajedničkog ministra finansija Kallaya, koji je upućen Zemaljskoj vladi 27. oktobra 1894. godine.¹¹⁰

Muzička djelatnost franjevac

Muzička-kulturna djelatnost franjevac uglavnom je bila vezana za bogoslužjenje. Pjevanje je u franjevac, u bosanskoj vikariji i u Bosni i Hercegovini uopće (po dolasku franjevac na ove prostore), bilo sastavni dio liturgije, koja je prakticirana na latinskom jeziku, ali na način da se dijelovi koji se na glas govore ili pjevaju (poslanice, Evanđelje, vjerovanje i slično) i na latinskom i na hrvatskom govori ili pjeva.¹¹¹ Pjevanje je bilo Grgurevo, ali su se služili i raznim drugim načinima pjevanja, u skladu sa karakteristikama krajeva iz kojih su franjevci dolazili.¹¹²

Muzika je, uz druge umjetnosti, u periodu osmanske uprave, veoma zanimala bosanske franjevce, što se može vidjeti iz mnogobrojnih muzičkih izvora i dokumenata koji se još nalaze u franjevačkim bosanskim samostanima. U Franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci nalaze se misne molitve i pjesme s notama, te rukopisna školska knjiga o muzici – »Regulae cant. plani pro incipientibus«. Ova knjiga ima dva dijela, autor je Fr. Matheus Bartli a Felsu Dios, vel a Bagna luca, sribebat 1687, a iza naslova i

¹¹⁰ »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, redaktor Risto Besarović, Arhiv BiH - Sarajevo, 1968, str. 267–278.

¹¹¹ Fra Jelenić, dr. Julijan: »Kultura i bosanski franjevci« – I svezak, Sarajevo, 1990, str. 107.

¹¹² Prema fra Jelenić Julijanu i pjev koji se nalazi u Misalu, a potječe iz kraja XIV ili početka XV stoljeća i nalazi se u franjevačkom samostanu na Korčuli, vjerovatno je samo varijacija pjevanja nekih franjevac.

autorovog imena nalazi se teoretsko uputstvo za početnike u sviranju i pjevanju na italijanskom jeziku i pisano gotičkim slovima.

Pored ovog autora spominje se i fra Marijan Al(j)inić, sa muzičkim djelom iz 1694. god., zatim fra Andrija Imočanin, koji je bio poznat kao pjevač – »cantor praeclarus«. Franjevci koji su se bavili muzičkom djelatnošću bili su i dirigenti horova samostanskih crkava, a pjevanje je bilo uglavnom prema osnovama »Psalterium Romanum«, koji je 1724. god. izdao u Mlecima Nikola Pezzana i »Graduale Romanum«, koji je Pezzana izdao 1730. god.

U ovom periodu su Franjevci, koji su se školovali u Toskani – Italija, adaptirali i na naše prostore donijeli današnji način pjevanja misnih molitava, Evandjelja i Poslanica.¹¹³ Osnovne karakteristike tretmana muzike kod franjevaca jesu da je muzika služila buđenju i njegovanju, ne samo religioznih, nego i nacionalnih osjećaja i tradicije. Mnogi franjevački samostani predstavljaju riznicu muzičkog blaga kao svjedočanstva bogate djelatnosti franjevaca na našim prostorima. Jedno od tih djela jeste i muzičko djelo nepoznatog autora i nepreciznog datuma nastanka – 1827. ili 1857. god., pod nazivom »Unesosce u kuciczu Boxiu sklad i nacin Czarkovnoga pripivagnia kako ga pako josc.....izitri veliki Gargur«. Ovaj vrijedni muzički primjerak vlasništvo je franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, jer ga je kupio, vjerovatno poslije smrti autora, upravitelj samostanskog hora fra Mijo Pavlović i napisano je za samostansku školsku omladinu, koju su poučavali pjevanju upravitelji samostanskih horova ili posebni učitelji.¹¹⁴

Upravitelji horova bili su ujedno i učitelji omladine u pjevanju. Tako Službeni zapisnik Bosne Srebrene iz 1829. god. nalaže upraviteljima franjevačkih horova »da svake nedelje, barem po jednoč sakupljaju mladež i poučavaju je u Grgurevu pjevanju«. Upravitelji samostanskih horova sabirali su i prepisivali za horove potrebni notni materijal, tako da gotovo svi samostani imaju razne prepisane zbirke.

Neki od franjevaca – horskih upravitelja bili su posebno zaslužni za njegovanje i razvoj muzičke djelatnosti:

¹¹³ Fra Jelenić, dr. Julijan, n. d., str. 248.

¹¹⁴ Fra Jelenić, dr. Julijan, n. d., str. 582.

-
- Fra Filip Ljubas – autor zbirke: »Varia Kyrie, Gloria, Credo«, koju je 1853. god. prepisao u Bolonji i 1872. god. uredio za Gučogorski samostan;
 - Fra Stjepan Marijanović – autor zbirke: »Missae novissimae sanctorum«, koja je završena 1846. god.;
 - Fra Vice Vicić – pedagog, orguljaš, zborovoda i kompozitor, koji je najveći dio svoje svećeničke djelatnosti obavljao u Fojnici;

Pored navedenih franjevac kao horski upravitelji djelovali su i: Mijo Pavlović (Michael Pavlovich), Jozo Barić, Grgo Kotromanić, Andeo Galvočević, Petrus Franich, Petar Tomić, Ilija Tvrtković, Ivo Kotarić, Stipe Tometinović, Ivo Tvrtković Senjo i Andrija Buzuk, te orguljaši: Pavao Alaupovich, Stipo Soldić i Pavao Putljichević. Potrebno je istaći da je znatan broj franjevac bio veoma svestran u bavljenju muzikom, jer su bili i: kompozitori (ili su priređivali crkvena djela za izvođenje), horski upravitelji, orguljaši i muzički pedagozi.

Muzička djelatnost franjevac svakako je umnogome obogaćena početkom XIX stoljeća, kada je 5 samostana u BiH dobilo i svoje prve orgulje: samostan u Fojnici 1801. god. (ove orgulje su bile prve u BiH), dok su 1804. god. orgulje nabavljene i za samostan u Kreševu, zatim u Gučkoj Gori 1860. god., te u Kraljevoj Sutjesci 1865. god. i Tolisi 1896. god.

Bosanskohercegovački franjevci su, u januaru 1887. god., u Sarajevu pokrenuli svoj mjesečni časopis »Glasnik Jugoslavenkih franjevac«, čiji je prvi urednik bio fra Jerko Vladić, vjeroučitelj na Sarajevskoj gimnaziji. Od 1895. god. list je dobio naziv »Glasnik franjevački«, a urednici su bili: I. Strukić, A. Brković i Jeronim Vladić.

Prvi podatak o bosanskoj umjetničkoj muzici upravo je vezan za franjevce i datira iz 1687. god. kada je fra Matthaeus (Mateus) Bartl, u hronikama spominjan kao Mato Banjalučanin, izdao knjižicu »Regule kantus plani pro incipientibus«, što u prevodu znači »Pravila crkvenog pjevanja za početnike«. Ova knjižica je pisana na italijanskom jeziku i sadrži pjesme na latinskom i našem jeziku. Sličnu knjižicu sedam godina kasnije izdao je fra Marijan Al(j)inić, a 1827. god. nepoznati autor.¹¹⁵

¹¹⁵ Pozajić, Mladen: »Muzika u Bosni i Hercegovini do oslobođenja«, članak koji je objavljen 1953. godine kao pisana radio emisija, a koji je priredio

Iako u ovom izlaganju o najpoznatijim franjevcima u Bosni i Hercegovini u periodu turske i austrougarske uprave za neke od njih nismo naveli njihovu ličnu muzičku djelatnost, jer nismo pronašli takve podatke, a što opet ne znači da se (i) oni i takvom djelatnošću nisu bavili, možemo sa sigurnošću reći, iz onog što smo o njima i njihovoj djelatnosti pronašli i naveli, uz franjevce koji su bili istaknuti horski upravitelji, kompozitori i orguljaši, da su svi oni svojim pionirskim, ali krupnim koracima u osnivanju i razvijanju školstva i muzičke djelatnosti u Bosni i Hercegovini, dali veliki doprinos. I u njihovoj svećeničkoj praksi, kao i u pedagoškoj i muzičkoj djelatnosti, kroz škole koje su u nastavnom programu imale predmet pjevanje a koje su franjevci osnivali i u njima radili, kao i kroz različite vidove i oblike iznimne i bogate muzičke djelatnosti, nalazili smo namjere i nastojanja franjevac da svojim ličnim i kolektivnim zalaganjem naprave i afirmiraju vrijednosti, koje iz ovovremenskog sagledavanja predstavljaju istinsku riznicu duhovnog blaga naše zemlje.

ZAKLJUČAK

Franjevački samostani su bili kulturno-prosvjetni centri, istinska kulturna središta, i to: Fojnica u vrijeme fra Ivana Jukića, Kreševo u vrijeme fra Grge Martića, Mostar u vrijeme fra Frana Miličevića, Sutjeska u vrijeme fra Stjepana Markovića, Tolisa u vrijeme fra Martina Nedića.

Franjevci su osnivali osnovne škole, u kojima su i izvodili nastavu uz izvjestan broj svjetovnih učitelja, a pri kraju osmanske uprave nastavu su izvodile i časne sestre milosrdnice. Posebno su njegovali crkveno pjevanje, isticali su važnost stručnosti učitelja pjevanja, obučavali su svoje učenike i sviranju na klaviru i orguljama. Osnivali su i franjevačke gimnazije, u kojima se predmet pjevanje izučavao u četiri razreda (u nekim i u pet razreda) i te gimnazije su imale svoje orkestre i nastavni kadar od kojih su mnogi bili doktori egzaktnih nauka. Franjevci su bili ne samo pedagozi nego i kompozitori (fra Marijan Al(j)inić), dirigenti (fra

Filip Ljubas i fra Stjepan Marijanović), kantori (fra Andrija Imočanin), autori mnogih knjiga o muzici i pedagoških časopisa (fra Mateus Bartl-Mato Banjalučanin i fra Marijan Al(j)inić. Njihova bogata djelatnost predstavlja istinsko i neprocjenjivo kulturno i pedagoško blago Bosne i Hercegovine.

LITERATURA

- Džaja, Srećko M, Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća, u: Karamatić, M. (ur.), Zbornik radova. *Znanstveni skup «Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991»*, Sarajevo, 18–20. 4. 1991, Samobor: Franjevačka teologija – Sarajevo, 1994.
- Džambo, Jozo, Povijest mentaliteta – jedan historiografski pristup fenomenu bosanskog franjevaštva, u: Karamatić, M. (ur.), Zbornik radova. *Znanstveni skup «Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291–1991»*, Sarajevo, 18–20. 4. 1991, Samobor: Franjevačka teologija – Sarajevo, 1994.
- Ferović, Selma, *Teorija i praksa muzičkog vaspitanja i obrazovanja u BiH*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1991.
- Ferović, Selma, Novi pristup muzičkom nasljeđu BiH kroz udžbenike, *Naša škola*, 1996.
- Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Fototip izdanja iz 1912, Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, II, Fototip izdanja iz 1915, Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- Lovrenović, Ivan, *Unutarnja zemlja - kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine*, Zagreb: Durieux, 1999.
- Pandžić, Bazilije, Franjevački misionari na Balkanu u tursko doba«, u: Karamatić, M. (ur.), Zbornik radova. *Znanstveni skup «Sedam stoljeća bosanskih Franjevaca 1291-1991»*, Sarajevo, 18–20. 4. 1991, Samobor: Franjevačka teologija – Sarajevo, 1994.
- Papić, Mitar, *Tragom kulturnog nasljeđa*, Sarajevo: Svjetlost, 1976.
- Pozajić, Mladen, Razvoj horske muzike u Bosni i Hercegovini, u: *Jugoslovenska muzička revija ZVUK*, br.2, Sarajevo, 1977.
- Pozajić, Mladen, *Muzika u Bosni i Hercegovini do oslobođenja*, priredio Čavlović, I., Muzika, V, 2001.

- Puljić, Želimir i Topić, Franjo, Kršćanstvo Srednjovjekovne Bosne – radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije /1089–1989./, *Studia Vrhbosnensia* – 4, Sarajevo: Vrhbosanska visoka teološka škola, 1991.
- Valjan, Velimir, Filozofsko – teološko obrazovanje u Bosni Srebrenoj – s posebnim naglaskom na 19. i 20. stoljeće, u: Karamatić, M. (ur.), *Zbornik radova. Znanstveni skup «Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991»*, Sarajevo, 18–20. 4. 1991, Samobor: Franjevačka teologija – Sarajevo, 1994.

Summary

None of the Bosnian historic periods (religious, educational nor cultural) can be researched nor displayed something that has already been researched, without mentioning the Franciscans from their arrival to our territory-18th century. Coming from Italy, Germany and Spain in Bosnia they brought in the cultural attitudes of the developed European surroundings. Regarding their local origin, they connected very specifically those attitudes with Bosnian culture and enormously contributed to wide-spread applying of their advanced attitude to culture and pedagogy with respect, emphasis and cultivation of tradition. The Franciscans monasteries were cultural-educational centers, truly cultural centres like as: Fojnica at the time of fra Ivan Jukić, Kreševo at the time of fra Grga Martić, Mostar at the time of Frano Miličević, Sutjeska at the time of fra Stjepan Marković, Tolisa at the time of fra Martin Nedić.

The Franciscans founded primary schools, where a certain number of theological teachers taught and also the nuns at the end of Ottoman Authority. The choir singing was specially cultivated. They emphasised the importance of singing teachers' qualifications, they taught their students playing the piano and the organ. They also founded the Franciscans grammar schools where singing as the subject was taught in four grades (in some grammar schools in five grades). Those grammar schools had their own orchestras and high educated teaching staff (some of the teachers had PhD titles). The Franciscans were not only pedagogists but composers as well (fra Marijan Alj/inić), conductors (fra Filip Ljubas and fra Stjepan Marjanović), cantors (fra Andrija Imočanin), the authors of some music books and pedagogical magazines (fra Mateus Bartl-Mato Banjalučanin and fra Marijan Alj/inić). Their rich activity presents true and precious cultural pedagogical treasure of Bosnia and Herzegovina.